

seriile
de **utor**
HUMANITAS

Lucian Boia, născut în București la 1 februarie 1944, este profesor la Facultatea de Istorie a Universității din București. Opera sa, întinsă și variată, cuprinde numeroase titluri apărute în România și în Franța, precum și traduceri în engleză, germană și în alte limbi. Preocupat îndeosebi de istoria ideilor și a imaginarului, s-a remarcat atât prin lucrări teoretice privitoare la istorie (*Jocul cu trecutul. Istoria între adevăr și ficțiune*) și la imaginar (*Pentru o istorie a imaginarului*), cât și prin investigarea consecventă a unei largi game de mitologii (de la viața extraterestră și sfârșitul lumii până la comunism, naționalism și democrație). A adus, de asemenea, noi interpretări privitoare la istoria Occidentului și la istoria Franței și a Germaniei. În 1997, lucrarea sa *Istorie și mit în conștiința românească* a stârnit senzație și a rămas de atunci un punct de reper în redefinirea istoriei naționale.

LUCIAN BOIA

FRANȚA, HEGEMONIE SAU DECLIN ?

Traducere din franceză de
EMANOIL MARCU

 HUMANITAS
BUCUREȘTI

Cuvânt înainte

Franța merge prost: e părerea unui număr crescând de francezi. După unii, ar fi chiar în cădere liberă. *La France qui tombe*: titlul cărții, deja faimoasă, publicată de Nicolas Baverez o spune explicit. Jacques Julliard pune diagnosticul: ar fi vorba de o maladie specifică, *nefericirea franceză*, exprimând nu doar insuficienta adaptare la lumea de azi, ci și un abandon aproape generalizat, un refuz de a privi adevărul în față și de a trece peste egoismele meschine pentru a începe opera de redresare. „Declinismul“ și marii săi preoți, „decliniștii“ sau „declinologii“, sunt concepte și cuvinte intrate deja în vocabularul francez. Contrariul e deopotrivă afirmat, potrivit logicii clasice a celor „două Franțe“ care nu pierd nici un prilej de a-și exprima dezacordul total, indiferent de subiect. Optimiștii consideră îngrijorarea nefondată sau cel puțin exagerată, și scot în evidență performanțele și atuurile Franței, nu mai puțin reale decât dificultățile ei. Într-adevăr, Franța rămâne totuși în grupul restrâns al celor mai dezvoltate națiuni. E drept că actualul context, destul de puțin favorabil, nu încurajează vocile optimiste care, aflate deja în minoritate, riscă să fie din ce în ce mai puțin auzite.

Uneori suntem tentați să admitem ambele teze; Jacques Marseille vorbește de *războiul celor două Franțe*: „cea care merge înainte și cea care nu se lasă urnită din loc“. Chiar și în acest caz, eforturile Franței dinamice ar fi în bună parte zădărnicate de o Franță rămasă prea tradițională.

Tema *declinului* nu merge fără tema *înnoirii*. Pentru ca Franța să-și recapete rangul de altădată, e necesară o remodelare a ei, poate chiar inventarea unei noi Franțe. Grație, eventual, unui Salvator. E logica proiectului sarkozian.

Din păcate, discuția în jurul *declinului* e oarecum lipsită de rigoare. Despre care declin vorbim? Ce anume e pus în discuție, *puterea globală* a Franței sau mai curând *nivelul ei de dezvoltare*, eventual *influența ei în lume*? Răspunsul la aceste trei serii de întrebări nu e neapărat același. Mai mult, e obligatoriu să comparăm, în fiecare etapă, dinamica Franței în raport cu dinamica celorlalte țări aflate în competiție. Și mai ales e necesar să comparăm Franța cu ea însăși, adică să includem evoluțiile actuale într-o istorie care începe de mult. Or, tocmai această dimensiune istorică lipsește celor mai multe dintre analizele recente, centrate în primul rând pe evoluțiile – neliniștitoare, desigur – din ultimii zece ani.

În schimb, dimensiunea istorică e foarte prezentă la Alain Peyrefitte care, în *Le Mal français*, lucrare clasică a genului, înscrie acest declin într-o durată lungă: procesul ar fi început în secolul al XVII-lea, în timpul lui Ludovic XIV și al lui Colbert. Franța, care până la ei, potrivit tuturor indicatorilor, era prima țară din Europa, începe să dea semne de oboseală; treptat, e depășită ca „densitate, apoi ca număr de locuitori; ca venit pe cap de locuitor, apoi ca producție globală“. Explicația ar sta într-un singur aspect: centralizarea excesivă. Argumentul merită analizat, dar este cam sumar ca interpretare istorică și cam prea evident ca prejudecată ideologică. În istorie, unde cauzele sunt multiple, iar faptele se leagă în fel și chip,

trebuie să știm să respingem himera unei chei universale care deschide orice sertar.¹

A cunoscut Franța o epocă de măreție absolută, când ar fi fost prima în toate privințele? Să fie oare, azi, pe fundul prăpastiei? Iată o pură alegorie mitologică! Mitologia e simplă și adoră explicațiile lipsite de nuanțe. E și motivul pentru care va avea oricând o mare credibilitate. Istoria reală este infinit mai complicată. Ea nu cunoaște nici interpretări exhaustive, nici răspunsuri definitive. Să încercăm așadar să complicăm lucrurile: să facem apel la istorie.

¹ Cărțile citate: Alain Peyrefitte, *Le Mal français*, Paris, 1976 (ediție nouă, 2006); Nicolas Baverez, *La France qui tombe*, Paris, 2003; Jacques Marseille, *La Guerre des deux France. Celle qui avance et celle qui freine*, Paris, 2004 și 2005; Jacques Julliard, *Le Malheur français*, Paris, 2005.

I

Cea mai mare țară a Occidentului

Printre factorii variați care ar explica destinul excepțional al Franței există un argument important: timp de secole, această țară a fost cel mai mare membru al familiei occidentale. Masivitatea teritoriului său contrasta cu conturul mult mai restrâns al insulei britanice vecine, fără a mai vorbi de ansamblurile pur și simplu explodate ale Germaniei și Italiei. Dar superioritatea zdrobitoare a Franței se exprima îndeosebi în termeni demografici.

Cunoaștem situația regatului în 1328 grație unui prim „recensământ“ care, după metodologia epocii, număra „vetrele“, și nu, cum am fi vrut noi, locuitorii. Pe baza lui, se poate totuși deduce – cu marja de eroare inevitabilă – următoarea cifră: o populație estimată la 16–17 milioane de locuitori, în hotarele de la 1328 (și 20 de milioane pentru teritoriul actual al țării)¹. În comparație cu cei 3–3,5 milioane de englezi sau cei 8–10 milioane de italieni (însă aceștia din urmă divizați în mai multe state), Franța era un colos!

¹ Elisabeth Carpentier, „Le grand royaume, 1270–1348“, în *Histoire de la France des origines à nos jours*, sub coordonarea lui Georges Duby, Paris, ediția 1995, p. 296; calculul trimite la articolul lui Ferdinand Lot, „L'état des paroisses et des feux de 1328“, în *Bibliothèque de l'École des chartes*, 1929.

Pentru perioadele ulterioare – cel puțin până la mijlocul secolului al XVIII-lea –, calculele rămân aproximative, cu variații apreciabile între diferitele scenarii. Însă în toate cazurile, raporturile demografice rămân similare, și foarte favorabile Franței. Să reținem, din reconstituirile cele mai recente, două tabele comparative. Primul îi aparține lui Massimo Livi Bacci care, într-o evaluare istorică a populației europene², propune următoarele cifre pentru secolele al XVI-lea și al XVII-lea (în milioane de locuitori):

Anii	Franța	Anglia	Spania	Italia	Germania
1550	19,5	3	5,3	11,5	–
1700	22,6	4,9	7,4	13,6	16

Câțiva ani mai târziu, în *Statisticile istorice* elaborate de Angus Maddison³, valorile demografice (exprimate în mii de locuitori) se prezintă puțin diferit, dar ierarhia rămâne aceeași:

Anii	Franța	Marea Britanie (Anglia, Scoția, Irlanda)	Spania	Italia	Germania
1500	15 000	3 942	6 800	10 500	12 000
1600	18 500	6 170	8 240	13 100	16 000
1700	21 471	8 565	8 770	13 300	15 000

Anglia (chiar extinsă la ansamblul britanic) pornește de la un nivel inițial uimitor de modest dacă îl comparăm

² Massimo Livi Bacci, *La Population dans l'histoire de l'Europe*, Paris, 1999 (*Populația în istoria Europei*, Polirom, Iași, 2003).

³ Angus Maddison, *L'Économie mondiale. Statistiques historiques*, OCDE, 2003, p. 270.

cu formidabila expansiune anglo-saxonă din ultimele secole. Regii Angliei au putut înfrunta monarhia franceză grație posesiunilor lor din Franța; Anglia singură era incapabilă să rivalizeze cu puternica sa vecină. Paradoxal, o victorie engleză în Războiul de O Sută de Ani risca să transforme această țară mică într-o simplă anexă a mării țări învinse (obiectivul urmărit de regele Angliei, și el de origine franceză, fiind acela de a cuceri coroana Franței). Din fericire pentru ea, Anglia a pierdut războiul, ceea ce i-a permis să se angajeze pe calea unei evoluții independente și originale. Cât despre Spania, după unificare și eliberarea completă a teritoriului, ea acoperă o suprafață comparabilă cu a Franței, dar cu o populație de două-trei ori mai puțin numeroasă. În schimb, Italia și Germania aveau un nivel demografic relativ ridicat (deși inferior Franței); aceste două „țări“, fărâmițate într-o mulțime de state, nu erau totuși decât „expresii geografice“, fără consistență politică sau „națională“. Astfel, Franța depășea de departe toate celelalte ansambluri geopolitice (nici chiar imperiul european al Spaniei din timpul lui Filip II, care îngloba Țările de Jos și o parte a Italiei, nu izbutea să egaleze, în termeni demografici, regatul francez).

Pentru a înfrunta Franța, adversarii ei trebuiau să se unească: o singură țară, chiar și din cele mai mari, nu ar fi fost capabilă s-o facă. Franța a trebuit să lupte împotriva unor coaliții. Încă din timpul lui Francisc I, ea a reușit să iasă onorabil din lungul conflict cu vastul, dar puțin coerentul imperiu al lui Carol Quintul, care, însumând Germania, Spania și Țările de Jos, încercuia complet teritoriul francez. Ludovic XIV a avut ca adversari Spania, Țările de Jos, Anglia, Imperiul Habsburgic... În ciuda câtorva eșecuri suferite în războiul de succesiune la tronul

Spaniei (1702–1713), când s-a confruntat cu ultimele trei puteri menționate, el a izbutit să păstreze majoritatea cuceririlor sale: ținutul Franche-Comté, o parte din Flandra, Strasbourg... Sub Ludovic XV, armatele franceze au avut o comportare mediocră, dar cel puțin teritoriul regatului a fost cruțat de războaiele pe care le-a purtat dincolo de frontierele sale, afectând mai ales statele germane. Alte provincii au căzut ca niște fructe coapte în panerul francez: Lorena în 1766, Corsica în 1768, rotunjind Franța aproape în hotarele sale de azi. Chiar și învinsă ocazional, Franța rămânea cea mai mare putere europeană.

Cu toate acestea, demografia, principalul suport al acestei puteri, începea deja să dea semne de oboseală. Creșterea își încetinea ritmul. În secolul al XVIII-lea, populația franceză crește cu 32%; e puțin, față de Rusia: 80%, și Anglia: 61%.⁴ Pentru condițiile socio-economice ale epocii, ea pare să fi atins o limită. Țăranii – marea majoritate a țării – nu mai voiau să-și fărâmițeze proprietățile, deja insuficiente pentru cei mai mulți dintre ei, iar răspunsul lor în fața unei „lumi pline“ e limitarea nașterilor.⁵

Totuși, Franța îi devansa atât de mult pe ceilalți încât, pe la 1800, încă păstra un avantaj demografic. Când izbucnește Revoluția de la 1789, doar Rusia mai are o populație comparabilă: circa 28 de milioane de locuitori. Însă „valoarea“ populației franceze, în termeni de densitate, productivitate etc., era cu mult mai mare. Germania și Italia rămâneau fărâmițate. Ansamblul britanic (Regatul Unit: Anglia, Scoția, Irlanda) atingea 14 milioane, adică jumătate din populația Franței, Spania, 10,5 milioane,

⁴ Jacques Dupâquier, *La Population française aux XVIIe et XVIIIe siècles*, „Que sais-je?“, ediția a III-a, Paris, 1995, p. 82.

⁵ *Ibidem*, pp. 68–69.

Imperiul austriac, vreo 20 de milioane⁶. Așa se explică excepționala forță militară a Revoluției franceze și a Franței napoleoniene. Elanul revoluționar a contat, desigur, și de asemenea o mobilizare „națională“ de care monarhiile erau incapabile. Dar baza indispensabilă rămânea numărul de oameni. Franța era mai puternică, în primul rând, pentru că era mai populată. Istoria a reținut (sau inventat) vorba lui Napoleon: „Un om ca mine nu ține seama de un milion de morți.“ Pierderile dintr-o bătălie, credea împăratul, puteau fi recuperate de Paris într-o singură noapte. Această confruntare insolită, prelungită timp de un sfert de secol (1792–1815), între Franța și Europa întregă, marile coaliții rămase multă vreme neputincioase, hegemonia franceză impusă continentului – toate aceste fenomene istorice au ca suport un potențial uman superior, folosit integral și mai eficient decât sub monarhie.

În plus, frontierele Franței se extind spre 1800, când sunt anexate actuala Belgie și Renania (malul stâng al Rinului), Savoia, Nisa și Geneva (teritorii pierdute în 1814–1815; doar Savoia și Nisa vor fi recuperate mai târziu). Așadar, chiar înainte de instaurarea Imperiului, fondat pe o ideologie diferită de cea a națiunii, Franța atinge hotarele ei cele mai largi, „mare națiune“ în toată splendoarea sa: 33 de milioane de locuitori în 1801. Cât despre Imperiul napoleonian, acesta avea să atingă în 1812, la apogeul său (incluzând o parte a Italiei, provinciile ilire, Țările de Jos și nord-vestul Germaniei), o suprafață de 750 000 de kilometri pătrați și o populație evaluată la 44 milioane de locuitori.⁷ Mai mulți decât

⁶ Agnès Fine și Jean-Claude Sangoï, *La Population française au XIXe siècle*, „Que sais-je?“, ediția a II-a, Paris, 1996, p. 8.

⁷ Georges Lefebvre, *Napoléon*, Paris, 1969, p. 391.

Rusia (45 milioane de locuitori în 1815, cu noile ei achiziții: Finlanda, Basarabia, Polonia). În 1815, Franța revine, aproximativ, la frontierele din 1789, apropiate de cele actuale, și la o populație de 30 de milioane de locuitori: locul al doilea în Europa, după Rusia, dar cu un avantaj în scădere față de celelalte puteri, care aveau o creștere mai susținută; Anglia, pe vremuri o țară mică în comparație cu Franța, se situa deja la nivelul a două treimi din populația franceză (ansamblul Regatului Unit).

Poate că Franța era prea mare, prea masivă. Ne vine greu s-o credem, azi, când a devenit o țară mijlocie, într-o lume care s-a extins de la scara Occidentului la cea a întregii planete, și în același timp s-a micșorat, odată cu evoluțiile tehnologice. Dar până la sfârșitul secolului al XVIII-lea, Franța impunea prin imensitatea ei. Ca s-o străbați, de la nord la sud, de la Dunkerque până la Marsilia, îți trebuiau, în 1765, mai bine de cincisprezece zile. Progresul „rutier“ s-a făcut pe urmă simțit: pe la 1780, aceeași distanță era acoperită în doar zece zile.⁸ Franța începea să devină mai mică (rămânând însă, în termeni de distanțe-timp, mai mare decât întreaga lume de azi!).

Cum spunea Fernand Braudel, Franța ar fi fost „victima gigantismului ei“⁹. Era reversul medaliei: cauzele care-i explică puterea i-au frânat în același timp dezvoltarea. Acest teritoriu prea întins, puțin permeabil, s-a lăsat cu greu antrenat de segmentele lui mai dinamice. Acestea – oarecum ciudat, dar în acord cu configurația geografică și

⁸ Fernand Braudel, *Civilisation matérielle, économie et capitalisme*, vol. III, Paris, 1979, pp. 270–271 (hărți realizate de G. Arbellot, *Annales E.S.C.*, 1973, p. 790).

⁹ *Ibidem*, vol. III, „La France victime de son gigantisme“, pp. 269–301.

CUPRINS

Cuvânt înainte	5
I. Cea mai mare țară a Occidentului	9
II. O revoluție democratică și burgheză care sacralizează statul și proprietatea rurală	38
III. Descreștere	51
IV. Sfârșitul iluziilor: schimbările celui de-al Doilea Imperiu	62
V. Putere aparentă și putere reală: de la înfrângere la victorie, de la victorie la înfrângere	83
VI. Litere, arte și științe: o cultură cu două viteze	112
VII. De Gaulle și cei Treizeci de Ani Glorioși	126
VIII. Franța care dă înapoi, Franța care merge înainte	162
IX. O imagine care se pierde	189
X. Nicolas Sarkozy: un fenomen foarte francez	212
Concluzie	225